

Lidia Michalska-Bracha

<https://orcid.org/0000-0003-0691-7429>

Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Dzieje najnowsze: opinie historyków polskich w czasach II Rzeczypospolitej

Zarys treści: Artykuł omawia zagadnienie kształtowania się historii najnowszej jako samodzielnego kierunku badawczego w polskiej historiografii międzywojennej. Uwagę skoncentrowano na próbie rekonstrukcji modelu badań dziejów najnowszych w latach 1918–1939, ze zwróceniem szczególnej uwagi na społeczną funkcję historii jako nauki i reinterpretację dziejów ojczyzny z perspektywy „wskrzeszenia państwa polskiego”. Opierając się na określonych wyżej płaszczyznach badawczych, w artykule poddano analizie poglądy wybranych historyków (m.in. M. Handelsmana, W. Lipińskiego, M. Sokolnickiego, S. Zakrzewskiego) na przedmiot i zakres dziejów najnowszych oraz na metodologiczne podstawy tych badań.

The content outline: This article deals with the process of establishing the most recent history as a legitimate object of study in Polish interwar historiography. The author attempts to reconstruct the model on which the interwar studies of the most recent history were based. Her special concern is also with debates on the social function of historiography and with attempts at the reinterpretation of Polish history from the perspective of the ‘resurrection of an independent Poland’. Following the line of research outlined above, the author analyses several historians’ views of the object and scope of the research into the most recent history and of the methods employed in it (M. Handelsman, W. Lipiński, M. Sokolnicki, S. Zakrzewski).

Słowa kluczowe: historiografia polska 1918–1939, dzieje najnowsze, Marcei Handelsman, Waław Lipiński, Michał Sokolnicki, Stanisław Zakrzewski

Keywords: Polish historiography in the years 1918–1939, the recent history, Marcei Handelsman, Waław Lipiński, Michał Sokolnicki, Stanisław Zakrzewski

Jedną z istotniejszych cech polskiej historiografii międzywojennej, która wzbudzała wiele dyskusji w ówczesnym środowisku historycznym, był z pewnością postulat chronologicznego poszerzenia badań historycznych o czasy współczesne, obejmujące okres dążeń niepodległościowych, lata Wielkiej Wojny, wojnę polsko-bolszewicką, a wreszcie też budowę odrodzonej państwowości. Z uwagi na tę specyfikę przedmiotu badań historia najnowsza jako kierunek badawczy

rozwickała się w latach 20. i 30. XX w. w ścisłym powiązaniu z historią polityczną oraz historią wojen i wojskowości. Przy czym ta ostatnia z wymienionych, jako samodzielna subdyscyplina historyczna, kształtowała się w tym samym czasie, niemal równoległe¹. W pewnym sensie to właśnie w tym powiązaniu z historią wojen i wojskowości oraz historią polityczną tkwił dwupłaszczyznowy charakter zainteresowań badawczych historii najnowszej, i z tego też względu często wymagała ona od historyków umiejętności swobodnego poruszania się pomiędzy obydwoma obszarami badań. Tym bardziej że międzywojenna historia najnowsza zdominowana była przez zagadnienia „doby nowej dla Polaków”, czyli okresu odbudowywania niepodległego państwa².

To rosnące w dwudziestolecium międzywojennym zainteresowanie historyków czasami współczesnymi miało wiele przyczyn, wynikających w równym stopniu z celów poznawczych historii, przewartościowań metodologicznych, jak również z jej społecznej funkcji jako nauki oraz powiązań z polityką. Jak podkreślał jeszcze w końcu lat 30. XX w. Waław Lipiński, badacz dziejów najnowszych i dyrektor Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski: „Zainteresowanie nauki zdarzeniami całkowicie świeżymi oczywiście nie mogło się zatrzymać, gdy nauka miała do czynienia z tak wielkimi przełomami dziejowymi jak wojna światowa”³.

W istocie, Lipińskiemu należy przyznać słuszość w tej mierze. Takie stanowisko potwierdzają zresztą wypowiedzi wielu innych badaczy, dla których Wielka Wojna była przełomem dziejowym i nie tylko w sensie politycznym zamykała okres porozbiorowy w dziejach Polski, otwierając jednocześnie dobę „wskrzeszenia państwa”⁴. Zmieniając tym samym perspektywę oceny i interpretacji całościowych

¹ M. Kukiel, *Miejsce historii wojskowej wśród nauk historycznych, jej przedmiot i podział*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 1–15; S. Rutkowski, *Metoda badań polskiej historii wojennej z lat 1918–1920*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1930, s. 564–579; szerzej zob. B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996.

² M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii*, t. 2: *1918–1939*, oprac. M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 398.

³ W. Lipiński, *Najnowsza historia Polski i Instytut Józefa Piłsudskiego*, „Wiadomości Literackie” 1937, nr 40, s. 7; tenże, *Stan badań nad najnowszą historią Polski (Zadania i metody)*, „Niepodległość” 18, 1938, s. 161–172.

⁴ M. Bobrzyński, *Wskrzeszenie państwa polskiego*, t. 1: *1914–1918*, Kraków 1920, s. 1–4; S. Zakrzewski, *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa*, w: tenże, *Zagadnienia historyczne*, t. 1, Lwów 1936, s. 189–225 [pierwodruk: „Kwartalnik Historyczny” 37, 1923, s. 1–39]; M. Handelsman, *Czasy porozbiorowe 1795–1918*, „Kwartalnik Historyczny” 51, 1937, s. 310; tenże, *O nasz dzisiejszy stosunek do historii porozbiorowej*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich...*, t. 1, s. 450–451; nt. postaw historyków wobec przełomów dziejowych (XVIII–XX w.) zob. szerzej: J. Maternicki, *Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 2005, s. 23–32; J. Molenda, *Polska w Wielkiej Wojnie 1914–1918. Kilka refleksji w sprawie stanu badań (cz. 1: 1914–1939)*, „Dzieje Najnowsze” 46, 2014, nr 3, s. 57–70.

dziejów ojczystych, co w pewnym stopniu znalazło odbicie w syntetycznej myśli historycznej okresu międzywojennego i wydanych drukiem w latach 20. i 30. syntezach dziejów ojczystych autorstwa Stanisława Kutrzeby, Michała Bobrzyńskiego, Wacława Sobieskiego, Władysława Konopczyńskiego oraz w parasyntezie Adama Szelągowskiego⁵.

Na znaczenie tak doniosłych zjawisk historycznych zwracał uwagę Marceli Handelsman w swojej *Historyce* z 1928 r. Poszukując pewnych „symboli epoki”, które w jego ocenie miały pierwszorzędne znaczenie w dziejach narodów w sensie powszechnodziejowym, wskazywał m.in. na wojnę światową 1914–1918⁶. To właśnie w czasach Wielkiej Wojny Handelsman poszukiwał przyczyn zachodzących we współczesnej historiografii przewartościowań i szczególnego wręcz jej zainteresowania współczesnością: „Zmęczona wojną ludzkość nie odwraca się od ubiegłego okresu okropności, który był zarazem okresem bohaterstwa, i pragnie zrozumieć, wykrzyć, wyjaśnić źródła katastrofy, a także pojąć, przewidzieć koleje swych najbliższych dziejów”⁷.

Podobne tendencje zachodziły w innych historiografiach narodowych, w których niemal bezpośrednio po zakończeniu działań militarnych ożywiło się zainteresowanie badawcze czasami najnowszymi. W efekcie czego powoływano instytucje do prowadzenia badań naukowych nad dziejami Wielkiej Wojny oraz wydawano wielotomowe edycje źródłowe dotyczące tej problematyki (m.in. we Francji Societe de l’histoire de la guerre oraz katedra na Sorbonie)⁸. Handelsman pisząc o zachodzących wówczas zmianach idących w kierunku poszerzenia chronologicznego przedmiotu badań o „dzieje terażniejszości”, podkreślał, że we Francji i Włoszech powstawały w tym czasie specjalne biblioteki poświęcone dziejom Wielkiej Wojny⁹. Zauważał, że swoistym *signum temporis* obecnych czasów jest „najżywsze zainteresowanie terażniejszością. Kiedy do niedawna cały wiek XIX jeszcze uchodził za teren co najwyżej publicystyki, kiedy wówczas uważano tego rodzaju badania za niegodne szanującego się historyka, dziś przede wszystkim

⁵ S. Kutrzeba, *Polska Odrodzona 1914–1921*, Kraków 1921; W. Sobieski, *Dzieje Polski*, t. 3: *Dzieje ostatnich dwu pokoleń*, Warszawa 1925; A. Szelągowski, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1923; M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, t. 3, Kraków 1931; tenże, *Wskreszenie państwa polskiego*, t. 1: 1914–1918, t. 2: 1918–1923, Kraków 1920–1925; W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 1–2, Warszawa 1936; zob. też R. Stobiecki, *Spory wokół 1914 roku w wybranych polskich syntezach historycznych ostatniego stulecia*, „Dzieje Najnowsze” 36, 2004, nr 3, s. 5–9.

⁶ M. Handelsman, *Historyka*, oprac. P. Węcowski, Warszawa 2010, s.15.

⁷ Tenże, *Najnowsze tendencje nauki historycznej*, „Przegląd Warszawski” 1, 1925, nr 40, s. 35; por. też tenże, *Budowa państwa polskiego w czasie Wielkiej Wojny (uwagi metodologiczne)*, „Niepodległość” 3, 1931, s. 19–31.

⁸ Na ten temat szerzej zob. M. Gmurczyk-Wrońska, *Pomiędzy patriotyzmem i przyzwoleniem na wojnę a przymusem i buntem przeciwko wojnie. Francuska historiografia na temat pierwszej wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 46, 2014, nr 3, s. 85–86.

⁹ M. Handelsman, *Historyka...*, s. 30.

na praktycznym terenie angielsko-amerykańskim następuje zwrot gwałtowny do dziejów najnowszych¹⁰.

Uwarunkowania natury ogólnej powodowały też, że historia najnowsza w okresie II Rzeczypospolitej musiała poddawać się licznym konfrontacjom ze współczesną polityką, co w wielu przypadkach nie pozostawało bez wpływu na jej ostateczny kształt, ale też gros systematycznych badań nad czasami nowszymi prowadzonych było w instytucjach pozauniwersyteckich (Wojskowe Biuro Historyczne, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Towarzystwo Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich)¹¹. Zresztą ta sfera powiązań polityki i historii najnowszej miała charakter obustronny. Postulat głoszony przez ówczesnych historyków, aby nauka historyczna współtworzyła politykę swoich czasów, wynikał wprost z ich przekonania o społecznej funkcji historii jako nauki i jej wychowawczej roli¹². Kwestie te, używając argumentacji Jana Pomorskiego, rozważać można z dzisiejszej perspektywy badawczej w obszarze „społecznej praktyki badań historycznych” i usytuowania polityki i historii we wspólnej przestrzeni między „naszą przeszłością a wyzwaniem dnia jutrzejszego”¹³. Wydaje się, że pomimo odniesień Jana Pomorskiego do współczesnej historiografii najnowszej i sfery polityki, praktyka ta w pewnym sensie ma charakter uniwersalny i w jakimś stopniu jest możliwa do adaptacji dla rozważań odnoszących się do wzajemnych relacji historiografii i polityki okresu międzywojennego¹⁴.

Historia najnowsza, jako najmłodsza subdyscyplina historyczna, podejmując próby konceptualizacji przedmiotu badań i sformułowania założeń metodologicznych, poszukiwała w okresie międzywojennym własnego modelu postępowania badawczego, opierając się na tradycji polskiego i zachodnioeuropejskiego dziejopisarstwa. Znakomitym źródłem inspiracji w tej mierze były dokonania

¹⁰ Tenże, *Najnowsze tendencje nauki historycznej...*, s. 34.

¹¹ L. Michalska-Bracha, *Działalność naukowa i wydawnicza Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich (1928–1939). Zarys problematyki*, w: *Znani i nieznani międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, t. 4, red. M. Przeniosło, L. Michalska-Bracha, Kielce 2015, s. 115–128; S. Zwoliński, *Biuro Historyczne Sztabu Generalnego – Wojskowe Biuro Historyczne 1921–1939*, w: *Z dziejów służby historycznej Wojska Polskiego 1918–2002*, Warszawa 2002, s. 9–27; T. Pelczarski, *Instytut Badania Najnowszej Historii Polski. Zarys działalności (1923–1936)*, „Niepodległość” 20, 1939, s. 1–33.

¹² M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 397–398.

¹³ J. Pomorski, *Polityzacja/mitologizacja historii, czyli w czym neuronauka (i metodologia) może pomóc badaczowi historii najnowszej?*, „Historia@Teoria” 4, 2017, nr 6, s. 16; por. też R. Stobiecki, *Historyk we współczesnym świecie. Kilka uwag wokół tekstu Jana Pomorskiego*, „Historia@Teoria” 4, 2017, nr 6, s. 65–71.

¹⁴ Na temat polityki historycznej w II RP por. *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, red. S. Nowinowski, J. Pomorski, R. Stobiecki, Łódź 2008.

Szymona Askenazego i jego postulat badań nad wiekiem XIX¹⁵. Odnosząc się do tych kwestii, Handelsman wskazywał na znaczenie działalności lwowskiego historyka, który ukierunkował wówczas, jego zdaniem, spore grono swoich uczniów właśnie na badania nad dziejami nowszymi¹⁶. Są to kwestie poddawane już wielokrotnie szczegółowej analizie, stąd traktuję je w tym miejscu wyłącznie sygnalnie. Natomiast chciałabym przypomnieć, że sam Askenazy jeszcze na przełomie XIX i XX stulecia zwracał uwagę na znaczenie zachodnioeuropejskiej nauki historycznej w studiach nad historią nowszą i najnowszą. Posiadała ona, w jego opinii, o wiele dłuższą tradycję, i w tym zakresie wyraźnie zdystansowała rodzime dziejopisarstwo¹⁷.

Wypada się zastanowić, na ile uwagę tę odnieść można wprost do polskiej historiografii międzywojennej. Wydaje się jednak, że w latach 1918–1939 pozycja polskiej historiografii w stosunku do zachodnioeuropejskiej w odniesieniu do studiów najnowszych przedstawiała się już zgoła inaczej niż na przełomie XIX i XX w. Zarówno pod względem instytucjonalnym (pozauniwersyteckim), jak również stanu badań (choćby nad powstaniem narodowym czy właśnie nad Wielką Wojną i obroną Lwowa) dystans, o którym wspominał Askenazy jeszcze na początku XX stulecia, w okresie międzywojennym miał już zupełnie inny wymiar. Poza tym biorąc pod uwagę rodzimą tradycję badań nad dziejami najnowszymi, niekwestionowany był tu wpływ nurtu niepodległościowego w historiografii polskiej jeszcze z lat 1900–1918¹⁸. Sądząc wyłącznie na podstawie lwowskiego środowiska historycznego, nie można też zapominać, że przyczyniło się ono w okresie po 1900 r. nie tylko do ukształtowania pewnej tradycji badań nad dziejami najnowszymi, ale także do wychowania kadry naukowej, która w efekcie zasilala pozostałe ośrodki naukowe. Głównie warszawski, który w okresie międzywojennym przejął rolę dominującą w tych badaniach. W warszawskim środowisku historycznym w latach 1918–1939 odnotowuje się w literaturze przedmiotu łącznie 142 historyków zajmujących się problematyką dziejów współczesnych, tj. XX w., natomiast stuleciem XIX – 182, jako głównym i pobocznym obszarem badań¹⁹.

¹⁵ J. Maternicki, *Szymon Askenazy (1865–1935)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 1, red. J. Maternicki, współpr. L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 321–342; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013, s. 79–107.

¹⁶ M. Handelsman, *Czasy porozbiorowe...*, s. 305. Podobnie Emil Kipa podczas obrad IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu: tenże, *Wiek XIX i XX. Wielka Wojna*, w: *Wielka Wojna*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich...*, t. 1, s. 2.

¹⁷ S. Askenazy, *O krytyce naukowej*, w: tenże, *Wczasy historyczne*, t. 2, Warszawa 1904, s. 393.

¹⁸ J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. 1: *Lata 1900–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982; J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005, s. 152–182.

¹⁹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 101–111; J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 210–216.

Ta rola dydaktyczno-naukowa środowiska lwowskiego w tworzeniu tradycji badań nad dziejami najnowszyimi była więc niekwestionowana m.in. za sprawą wspomnianego już Askenazego, ale także Adama Szelągowskiego i jego refleksji nad „historią nowoczesną”²⁰, rozumianą jako okres od końca XVIII w. do czasów mu współczesnych²¹.

Niemalą rolę w nadaniu historii najnowszej statusu odrębnego kierunku badawczego w okresie międzywojennym odegrał wspomniany już wielokrotnie Marcei Handelsman. On sam zresztą w tym czasie koncentrował swoje zainteresowania badawcze głównie na dziejach nowszych, tj. historii XIX w.²² Warszawski polihistor wypowiadając się na temat historii jako nauki, jej przedmiotu i zakresu badań, dzieje współczesne uznawał za integralną część studiów historycznych. Nie czynił tego jednak bezkrytycznie, upominając się o zachowanie koniecznej perspektywy w badaniach historycznych i – jak podkreślał – pewnego „odsunięcia się” historyka w czasie od badanych zjawisk: „Wprawdzie punktu końcowego badań historycznych nie ma, i sięgać one mogą nawet w teraźniejszość, jednakże aktualność zagadnień, przesyconych bieżącymi, nurtującymi społeczeństwo prądami, oraz rozległość odchyień w poszczególnych dziedzinach zjawisk sprawiają, że ich bez pewnej perspektywy, bez pewnego odsunięcia się w czasie nie sposób ogarnąć, i że stanowią one przedmiot działów osobnych: publicystyki, ekonomii, prawoznawstwa, krytyki artystycznej itp. Historia w praktyce nie zajmowała się dziejami teraźniejszości”²³.

Twierdził także dalej, że dopiero teraz, aktualnie, zaobserwować można tworzenie się pojęcia historii współczesnej *récente*, a sama granica pomiędzy „historią a wiedzą o współczesności” ulega wyraźnemu zatarciu po tak przełomowych wydarzeniach jak Wielka Wojna²⁴.

O jaki zatem model badań upominała się historia najnowsza jako subdyscyplina historyczna w okresie międzywojennym? W jaki sposób rozumiała funkcję historii jako nauki i jej społeczną rolę? A wreszcie też, czy przyjmując nową perspektywę badawczą „wskrzeszenia państwa polskiego”, poddawała reinterpretacji całościowy obraz dziejów Polski? To tylko kilka z pytań, które kierunkują moje zainteresowania badawcze i wyznaczają obszar dotychczasowych i dalszych rozważań na

²⁰ Por. m.in. A. Szelągowski, *Historia nowoczesna. Rewolucja francuska. Wiek XIX i XX do wybuchu wojny światowej 1788–1914*, Warszawa 1918; tenże, *Wiek dwudziesty: Historii powszechnej t. 2, cz. 2: Przedwojnie, wojna światowa, czasy powojenne do 1937 r.*, Warszawa 1939.

²¹ Do kwestii tych odniosłam się szerzej w innym miejscu; zob. L. Michalska-Bracha, *Historia XIX wieku*, w: *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016, s. 329–346; por. też J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej...*, t. 1, s. 359–376.

²² S. Kieniewicz, *Marcei Handelsman (1882–1945)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 257–273.

²³ M. Handelsman, *Historyka...*, s. 30.

²⁴ Tamże, s. 31; tenże, *Najnowsze tendencje nauki historycznej...*, s. 34–35.

temat modelu badań historii najnowszej, jaki został utrwalony w wypowiedziach międzywojennych historyków.

Dokonując próby rekonstrukcji tego modelu, przedmiotem refleksji uczyniłam wybrane przeze mnie teksty kultury z lat 20. i 30. XX w. (publicystyka historyczna, historiografia, głosy w dyskusji). W przeważającej mierze mają one charakter tekstów programowych, traktujących o konceptualizacji i przedmiocie badań nad dziejami najnowszymi. Ich autorzy reprezentowali, co istotne, postawy zaangażowane zarówno społecznie, jak i politycznie (przede wszystkim: Marceli Handelsman, Michał Sokolnicki, Stanisław Zakrzewski, Waław Lipiński, Marian Kukiel). Urodzeni w latach 80. i 90. XIX stulecia (z tego grona tylko Zakrzewski urodził się w 1873 r.), byli przedstawicielami tej generacji historyków, którzy pozostawali pod wpływem neoromantycznego nurtu w historiografii, prowadząc badania historyczne systematycznie odnosili się w nich do studiów nad dziejami nowożytnymi i najnowszymi. Aktywni byli w wydarzeniach okresu Wielkiej Wojny oraz uczestniczyli w życiu społeczno-politycznym II Rzeczypospolitej, w tym również w życiu wojskowym²⁵. Abstrahując jednak od kontekstu biograficznego, chciałam zwrócić uwagę, że konstruując określony model badań historii najnowszej, podejmowali się przy tym niezmiernie trudnej do wypełnienia roli – „historyków własnych czasów”. Badaczy poruszających się w obrębie dwóch przestrzeni: „między wspomnieniem i przeżyciem osobistym a historią państwa i narodu”, jak słusznie podkreślał Michał Sokolnicki podczas obrad V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie w 1930 r.²⁶

Historia najnowsza skupiała wokół siebie wielu przedstawicieli międzywojennego środowiska historycznego: profesjonalistów, miłośników przeszłości, historyków amatorów, publicystów, ale także pamiętnikarzy czasów współczesnych, którzy poszukiwali dróg do wyjaśniania przeszłości, do zrozumienia czasów teraźniejszych, ale także miejsca dla siebie w nowej rzeczywistości. Historia najnowsza, pełna przełomów dziejowych, skłaniała więc „historyków własnych czasów” do licznych refleksji natury historiozoficznej i egzystencjalnej. Dla wielu była nie lada wyzwaniem, swoistym zderzeniem z własną biografią, konfrontacją osobistych przeżyć i doświadczeń z próbą zrozumienia „własnych czasów” i dążeniem do nadania im kształtu samodzielnej subdyscypliny historycznej. Ten społeczny aspekt badań historycznych w zakresie dziejów najnowszych z wielu względów

²⁵ J. Maternicki, *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996; J. Kolbuszewska, *Historia w służbie propagandy? Współpraca polskich historyków z Naczelnym Komitetem Narodowym w latach 1914–1917*, w: *Pamięć i polityka historyczna...*, s. 271–290; też, *Historycy polscy wobec I wojny – psychologiczne strategie postępowania*, w: *„O wojnę powszechną za wolność ludów...” I wojna światowa na ziemiach polskich – aspekty społeczne, polityczne i militarne. Studia i materiały*, red. R. Kotowski, L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, Kielce 2014, s. 311–328.

²⁶ M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości...*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 390.

sytuował więc historię jako pewien rodzaj służby publicznej, jak mawiali Askenazy czy Zakrzewski jeszcze na przełomie XIX i XX stulecia²⁷. Rolą historyka stał się więc, tak wówczas, jak i w latach międzywojennych, pewien rodzaj misji do wypełnienia²⁸. Sokolnicki określał tę społeczną funkcję historiografii najnowszej „rozumem stanu”, na wzór *esprit public* we Francji²⁹.

„Historia nowoczesna nie jest i nie może być martwym uszeregowaniem faktów, ani suchą kroniką, ani wyłącznie materiałem naukowym. Musi nosić na sobie piętno swego czasu, współtworzyć politykę swego okresu”, podkreślał historyk³⁰.

Ten postulat utrzymania ścisłej relacji między historią a życiem społecznym nie stracił wcale na aktualności w latach 20. czy 30., a wręcz przeciwnie, wydaje się, że rola historii w „służbie narodu” miała wówczas niepodważalne znaczenie. Funkcja społeczna przypisywana historii najnowszej znajdowała wyraźne odbicie w ówczesnym piśmiennictwie historycznym. Wystarczy wspomnieć w tym miejscu o słowach Handesmana, że: **„Historia żywa jest subiektywna, a jej elementem podstawowym jest przeżycie przez twórcę-historyka zjawiska badanego** [podkr. L.M.-B.]”³¹. Rozumiem tę deklarację Handesmana nie tylko jako „przeżycie” w sensie stosowania przez historyka kategorii intuicji w badaniu historycznym, ale także jako „przeżycie” badanego zjawiska w sensie dosłownym³².

Podobne myśli wyrażał w tej mierze Sokolnicki, choć czynił to na innym niż Handesman poziomie. Odnosząc się do formy pisania przez historyków dziejów odzyskania niepodległości, podkreślał, że prace historyczne dotyczące tej epoki powinny zachować pewien „charakter przeżycia” opisywanych wydarzeń, w innym przypadku straciłyby bowiem walor, „jaki dać może historii opis swego czasu”³³. Wydaje się więc, że i w tych, i w innych przypadkach historycznych wypowiedzi nowego znaczenia i aktualności nabierała Cycerońska maksyma *historia magistra vitae est* – ucząca i wychowująca cały naród, dostarczająca przykładów „poświęcenia, ofiarności, duchowej siły”, jak zauważał m.in. Marian Kukiel³⁴. Pozbawiona jednak już pesymistycznego kontekstu i takiej też jednoznacznej interpretacji dziejów ojczystych, bez odniesień do teorii win i błędów narodowych.

²⁷ S. Askenazy, *Szkice i portrety*, Warszawa 1937, s. VII; tenże, *O krytyce naukowej...*, s. 393; S. Zakrzewski, *Kultura historyczna*, w: *Historycy o historii*, t. 1: *Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego, 1775–1918*, oprac. M.H. Serejski, Warszawa 1963, s. 514–515.

²⁸ J. Maternicki, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2007, s. 389.

²⁹ M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 397.

³⁰ Tamże, s. 398.

³¹ M. Handesman, *Historyka...*, s. 27.

³² T. Pawelec, *Historyka i refleksja metodologiczna Marceliego Handesmana*, w: tamże, s. 347–362.

³³ M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 392.

³⁴ M. Kukiel, dz. cyt., s. 7–8.

Historia najnowsza wzbudzała liczne polemiki w środowisku historycznym, które właściwie do późnych lat 30. XX w. rozstrzygały o jej kształcie i instytucjonalnym zapleczu. Co istotne, miały one charakter otwarty jeszcze u schyłku okresu międzywojennego. Jeśli przyjmiemy, że inicjatywa powołania pierwszej Katedry Historii Najnowszej na Uniwersytecie Warszawskim pojawiła się dopiero w połowie lat 30. i brak było podobnych katedr na pozostałych polskich uniwersytetach z uwagi m.in. na trudności w ich obsadzie³⁵, to słuszne wydaje się stwierdzenie Lipińskiego, że: „Historia najnowszej Polski [...] jest najmłodszą dyscypliną z różnych gałęzi historii i trzeba przyznać – z dużą trudnością zdobywa sobie należne jej miejsce w nauce”³⁶. Słowa te wypowiedział w 1937 r., już jako docent historii nowożytnej i najnowszej Polski na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie uzyskał zresztą jako pierwszy z historyków habilitację z historii najnowszej na podstawie drugiego wydania pracy *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918* (Warszawa 1935)³⁷. Właściwie stanowisko Lipińskiego z końca lat 30. jest świadectwem na to, że podejście ówczesnych historyków do historii najnowszej jako odrębnego kierunku badawczego niewiele się zmieniło od poprzedniej dekady. Na te same kwestie zwracał uwagę jeszcze w 1930 r. Michał Sokolnicki, podkreślając wówczas, że „historiografia odzyskanej niepodległości i odbudowanego państwa jest rzeczą nową, bez precedensu”³⁸. Kilka lat wcześniej z podobną opinią wystąpił podczas obrad IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 r. Emil Kipa³⁹. Oczywiście tych przykładów można przytaczać więcej⁴⁰.

Wśród poglądów i licznych wypowiedzi historyków, które zaważyły na kształcie historii najnowszej w okresie II Rzeczypospolitej, niekwestionowaną rolę przypisać należy dyskusjom, jakie toczyły się podczas obrad IV i V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich – w Poznaniu w 1925 oraz w Warszawie w 1930 r. Są to dość istotne cezury w kształtowaniu się tej subdyscypliny historycznej, choć ważnych czynników wpływających na jej kształt wymienić można tu o wiele więcej, jeśli pod uwagę weźmiemy tworzenie się instytucjonalnego zaplecza dla tego typu badań,

³⁵ H. Hein-Kircher, *Kult Piłsudskiego i jego znaczenie dla państwa polskiego 1926–1939*, tłum. Z. Owczarek, Warszawa 2008, s. 96.

³⁶ W. Lipiński, *Najnowsza historia Polski i Instytut Józefa Piłsudskiego...*, s. 7.

³⁷ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/1937 i 1937/1938*, Lwów 1937, s. 41; J. Pisulińska, *Habilitacje z zakresu historii na Wydziale Filozoficznym/Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1918–1939)*, w: *Historia. Ciągłość i zmiana. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Maternickiemu*, red. M. Hoszowska, J. Pisulińska, P. Sierżega, Rzeszów 2016, s. 128–129, 131–135.

³⁸ M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 397; zob. też tenże, *Zagadnienie metody odnośnie do dziejów porozbiorowych*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich...*, t. 1, s. 580–584.

³⁹ E. Kipa, dz. cyt., s. 5.

⁴⁰ Por. też J. Żarnowski, *Odbudowa niepodległości w 1918 r. w historiografii polskiej ubiegłych lat sześćdziesięciu*, „Kwartalnik Historyczny” 85, 1978, nr 4, s. 818–831.

w tym m.in. powołanie Wojskowego Biura Historycznego, Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski, Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz powstanie kilku czasopism naukowych: „Niepodległości”, „Kroniki Ruchu Rewolucyjnego”, „Broni i Barwy”, „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”, „Bellony” oraz zainicjowanego przez Szelańskowskiego w 1929 r. wydawnictwa periodycznego „Insurrekcje. Materiały i Badania do Dziejów Powstań oraz Ruchów Społecznych i Narodowych w Polsce”⁴¹. Na konieczność powołania instytucji do badania najnowszej historii Polski wskazywał na IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu Władysław Konopczyński, uważając to za warunek niezbędny dla dalszego rozwoju tych badań historycznych⁴². W latach 30. pojawiały się głosy o potrzebie powoływania katedr historii najnowszej na uniwersytetach (wspomniany już Uniwersytet Warszawski, ale także Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie). Sokolnicki na potrzebę powołania na polskich uniwersytetach katedr zajmujących się problematyką najnowszych dziejów Polski zwracał uwagę na łamach „Niepodległości” już w 1931 r. Podkreślał wówczas: „Historycy, seminaria historyczne, naukowe misje polskie zagranicą mają tu pole do pracy otwarte, ale może nade wszystko pilnym i ważnym jest utworzenie już dzisiaj na Uniwersytetach katedr historii Państwa polskiego, w których zakres wchodziłoby również odbudowanie Polski niepodległej”⁴³.

Wydaje się także, że ważną rolę w instytucjonalnym rozwoju badań nad dziejami najnowszymi odegrał postulat opracowania i wydania „Słownika Polaków współczesnych” na wzór zachodnioeuropejskich słowników tego typu, z jakim wystąpiła Sekcja dziejów najnowszych na IV Powszechnych Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu⁴⁴. Jak się okazuje, słownikowe inicjatywy badań biograficznych z zakresu dziejów porozbiorowych miały tu dość istotne znaczenie⁴⁵.

W konstruowaniu modelu badań najnowszych dziejów Polski odwoływano się do kilku zasadniczych kwestii, ale tym dominującym postulatem była zasada bezstronności i obiektywizacji badań historycznych. Należała ona do mocno dyskutowanych w środowisku historycznym przez cały okres międzywojenny z uwagi na charakter badanej epoki, jeszcze „żywej” w pamięci i doświadczeniach obecnej generacji historyków i wynikającego stąd niekiedy braku dystansu do badanych zjawisk i wydarzeń, ale także ze względu na specyfikę źródeł historycznych oraz

⁴¹ Szerzej zob. J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne...*, s. 38–61.

⁴² *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r.*, t. 2: *Protokoły*, Lwów 1927, s. 59 (głos w dyskusji W. Konopczyńskiego); P. Biliński, *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2018.

⁴³ M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, „Niepodległość” 3, 1930–1931, s. 208.

⁴⁴ *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich...*, t. 2, s. 76.

⁴⁵ Szerzej zob. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2010.

„uwikłanie” historii w bieżącą politykę. Niezwykle istotny był tu subiektywny kontekst źródeł historycznych. Jak zauważył Sokolnicki, to właśnie we współczesnych źródłach szczególną wręcz rolę odgrywał ten „afekt osobisty”, wynikający nie tylko ze stronniczego stanowiska czy „partyjnego zabarwienia”, ale także ze zwykłej nieświadomości: „Człowiek przeżywający wypadki skłonny jest często brać swoje życzenia za dziejącą się rzeczywistość, podsuwać ludziom działającym motywy własnych zapatrywań, a także, co z reguły zdarzać się musi, wszędzie czynić błędy perspektywy”⁴⁶.

Obiektywizm wpisany był, według Sokolnickiego, w oczywisty wręcz konstrukt historycznego poznania. Badanie dziejów najnowszych wymagało więc zdaniem historyka sformułowania określonej „konstrukcji myślowej”, która potrafiłaby zachować odrębność profesjonalnych badań w stosunku do literatury pamiętnikarskiej dziejów najnowszych.

Właściwie dyskusja ta nie traciła na aktualności i znaczeniu już od momentu, kiedy o obiektywizację historii czasów najnowszych upominał się Stanisław Zakrzewski w 1918 r., a następnie czynił to w 1923 r. na Walnym Zebraniu Towarzystwa Historycznego we Lwowie⁴⁷. Kolejne głosy historyków podtrzymywały tylko sąd, że „badania nad tym świeżym, żywym jeszcze okresem mają takie samo prawo obywatelstwa w nauce i muszą być prowadzone według tych samych metod i zasad, co i wszelkie inne badania historyczne”, czego domagał się Emil Kipa, upominając się na zjeździe historyków w Poznaniu o sformułowanie programu badań historycznych w związku z odzyskaniem niepodległości i wskrzeszeniem państwa. Podobnie zresztą jak Adam Próchnik, badacz dziejów najnowszych i jeden z redaktorów „Kroniki Ruchu Rewolucyjnego”⁴⁸. Ten ostatni, przypisując dziejom najnowszym „rolę czynnika pierwszorzędnego”, stawiał na konieczny w badaniach historycznych dystans i obiektywizm, ale miał świadomość ich względności. „Dystans jest nie tylko potrzebny, że wymaga go perspektywa historyczna, ale i z tego powodu, że ludzie, którzy przeżyli pewne wydarzenia, lub, co więcej, w nich uczestniczyli, których serca przepaliły namiętności toczących się walk, nie mogą zdobyć się na konieczny dla pisania historii obiektywizm. Nic względniejszego ponad pojęcie obiektywizmu”, konkludował⁴⁹.

Swoistą klamrą zamykającą tę dyskusję była wypowiedź Wacława Lipińskiego już z końca lat 30. Przecistawiając się sztucznym, jego zdaniem, zarzutem, jakoby historii najnowszej brakowało wymaganego obiektywizmu, wynikającego

⁴⁶ M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 393.

⁴⁷ S. Zakrzewski, *Kultura historyczna...*, s. 24; tenże, *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa...*, s. 195.

⁴⁸ E. Kipa, dz. cyt., s. 5; A. Próchnik, *O dzieje odbudowy państwa polskiego*, „*Niepodległość*” 4, 1931, s. 1–19.

⁴⁹ A. Próchnik, dz. cyt., s. 4.

z niedostatku źródeł i dystansu, zauważał: „Pamiętać przecież należy, iż wszyscy najwybitniejsi historycy, czy to będzie Lavisse czy Lamprecht, Kariejew czy Bobrzyński, doprowadzają swe badania do czasów współczesnych nie krępując się tymi zastrzeżeniami. Tak samo Driault, Monod, Seignobos, Treitschke pisali i opracowywali współczesną najnowszą historię”⁵⁰.

Porządkując wypowiedzi historyków na temat modelu i zakresu badań historii najnowszej, ich źródeł poszukiwać należy w toczącej się jeszcze w okresie Wielkiej Wojny dyskusji o „optymizmie”. To, co wydaje się w niej najistotniejsze z punktu widzenia badań nad dziejami nowszymi, to wyraźne przesunięcie punktu ciężkości z „upadku” państwa na jego „wskrzeszenie”, a w konsekwencji skoncentrowanie się na problematyce porozbiorowych dążeń Polaków do niepodległości, łącznie z czynem zbrojnym z lat I wojny światowej. W tym nurcie utrzymane były kolejne artykuły Bobrzyńskiego (*Nasi historycy wobec wojny światowej*, 1919; *Wskrzeszenie państwa polskiego*, 1920) czy Zakrzewskiego (*Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa*, 1923). W dalszej kolejności głosił Konopczyński, Kipy w dyskusji nad kształtem historii najnowszej na IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (1925) oraz Sokolnickiego na V Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (1930). Następnie przeniosła się ona na łamy „Niepodległości” (1931–1932), gdzie poza Sokolnickim w tej jakże istotnej debacie nad dziejami najnowszymi udział wzięli przywoływani już wielokrotnie historycy: Handelsman, Lipiński, Próchnik⁵¹. Uwagę zwraca, że poza Konopczyńskim w dyskusji tej nie uczestniczyli historycy sympatyzujący z narodową demokracją.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, podkreślić należy z pełnym przekonaniem, że wszystkie te zagadnienia rozpatrywano w okresie międzywojennym zarówno na poziomie konceptualizacji przedmiotu badań historii najnowszej, jak i reinterpretacji dziejów ojczystych oraz ich pesymistycznej wizji. Wydaje się, że obydwie te płaszczyzny interpretacyjne miały w ogólnej refleksji nad historią najnowszą, jako odrębną subdyscypliną historyczną, charakter równoważny. Przyjęty wówczas postulat reinterpretacji dziejów ojczystych i rewizji ich pesymistycznej wizji nie był tak zupełnie przecież nowy w historiografii polskiej⁵². Natomiast nowe były uwarunkowania i okoliczności, w jakich został on po raz kolejny sformułowany, z niezwykle istotnej perspektywy „wskrzeszenia” lub „zmartwychwstania” państwa polskiego. Miał przy tym zresztą charakter uniwersalny, wychodząc z różnych, nawet przeciwstawnych sobie, kręgów i środowisk historiograficznych. I tak Michał Bobrzyński, nie tak dawny jeszcze zwolennik

⁵⁰ W. Lipiński, *Najnowsza historia Polski i Instytut Józefa Piłsudskiego...*, s. 7.

⁵¹ M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, „Niepodległość” 3, 1930–1931, s. 193–208; A. Próchnik, dz. cyt., s. 1–19; W. Lipiński, *O dzieje odbudowy państwa polskiego (na marginesie rozpraw Handelsmana, Sokolnickiego i Próchnika)*, „Niepodległość” 6, 1932, s. 161–176.

⁵² W. Sobieski, *Optymizm i pesymizm w historiografii polskiej*, w: tenże, *Studia historyczne*, Lwów 1912, s. 33–57.

pesymistycznej koncepcji dziejów Polski, już w początkach II Rzeczypospolitej przenosił punkt ciężkości w interpretacji dziejów ojczystych z przyczyn upadku Rzeczypospolitej na problem budowy podstaw odrodzonego państwa⁵³. „Próba nowej syntezy naszych dziejów nie udała się, chociaż pogląd szkoły historycznej krakowskiej liczy już niemal pół wieku, chociaż w tym czasie tyle nowych historycznych przybyło badań, a Polska powstająca z martwych domaga się rewizji poglądu powstałego w epoce rozbiorów”, podkreślał historyk⁵⁴.

Pesymistyczna koncepcja oraz zagadnienie przyczyn upadku państwa traciło więc swoje dotychczasowe znaczenie, jako jedna z dominujących kategorii interpretacyjnych. Perspektywa „wskrzeszenia państwa polskiego” zmieniała optykę oceny nie tylko całościowych dziejów ojczystych, ale także ostatniego stulecia, które wkraczało w obszar zainteresowań historii najnowszej. Zwracali na te kwestie uwagę wielokrotnie już przywoływani wyżej historycy. Wyraźnie stali na stanowisku, jak czynili to m.in. Stanisław Zakrzewski, Adam Szelągowski i Michał Sokolnicki, że historia porozbiorowa stała się zamkniętym już okresem historycznym i utraciła „charakter epoki wybranej między wszystkimi innymi”, stąd bezwzględnie wymaga nowego spojrzenia, reorientacji poglądów historycznych i rewizji pesymistycznej koncepcji dziejów Polski⁵⁵. Epoka rozbiorowa, nazwana przez Szelągowskiego okresem ponadstuletniej „pustki”, nie pozwalała dotychczas, w ocenie tego historyka, „przerzucić pomostu między przeszłością naszą przedrozbiorową, a teraźniejszością niepodległościową”, stąd w rozpatrywaniu dziejów porozbiorowych za niezwykle istotną uznawał ciągłość i trwałość idei niepodległości – „myśli insurekcyjnej”⁵⁶.

Ten, jakże ważki, argument stał się jednym z trzech zasadniczych postulatów konstruujących program badań w zakresie historii najnowszej, z jakim na V Powszechnym Zjeździe Historyków w Warszawie w 1930 r. wystąpił Sokolnicki. Kolejne dotyczyły w pierwszym rzędzie konieczności „nadania charakteru ciągłości historii polskiej nieprzerwanej przez rozbiory” oraz przestrzegania zasady, że „historia ojczysta przestaje być sądem Narodu nad swoimi umarłymi” i stosuje się do zasad krytycyzmu i obiektywizmu w badaniu historycznym⁵⁷. Wydaje się, że takie stanowisko odpowiadało w pełni zachodzącym wówczas w historii najnowszej przeobrażeniom i nadawało kształt ówczesnym badaniom historycznym z tego zakresu.

⁵³ M. Bobrzyński, *Nasi historycy wobec wojny światowej*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 583–599; tenże, *Nasi historycy wobec wojny światowej*, Kraków 1920 [pierwodruk „Czas” 1919, nr 317–321], s. 3.

⁵⁴ Tenże, *Nasi historycy wobec wojny światowej*, w: *Historycy o historycy...*, t. 2, s. 595.

⁵⁵ M. Sokolnicki, *Zagadnienie metody odnośnie do dziejów porozbiorowych...*, s. 582–584; tenże, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 390–400; S. Zakrzewski, *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa...*, s. 193–195, 202; „Insurrekcje. Materiały i Badania do Dziejów Powstań oraz Ruchów Społecznych i Narodowych w Polsce” 1929, nr 1, s. 1, 3.

⁵⁶ „Insurrekcje. Materiały i Badania do Dziejów Powstań oraz Ruchów Społecznych i Narodowych w Polsce” 1929, nr 1, s. 1–3.

⁵⁷ M. Sokolnicki, *Zagadnienie metody odnośnie do dziejów porozbiorowych...*, s. 582–584.

Dyskusje historyków o zakresie i metodzie badań dziejów najnowszych dotyczyły wreszcie kluczowej, jak się wydaje, kwestii definiowania historii najnowszej. Z natury rzeczy charakteryzowała ją płynność ram chronologicznych i ich niedookreśloność, z czym wiązało się pytanie o kształt historii najnowszej i jej status dla kolejnych generacji historyków. Operowanie w tych dyskusjach pojęciem dziejów porozbiorowych, poszerzanych wraz z upływem czasu o dzieje odbudowy państwa, tylko potwierdzały tę tendencję. Definiując historię najnowszą, trudno wskazać na sztywne jej ramy chronologiczne. To w sposób zasadniczy odróżniało ją od historii starożytnej, średniowiecznej czy nowożytnej. Historia najnowsza w większym lub mniejszym stopniu odnosiła się bowiem do tego, w czym historyk uczestniczył lub mógł uczestniczyć w czasie swojego życia. Takie stanowisko potwierdzają przywoływane przeze mnie wypowiedzi Askenazego, Szelałowskiego, Handelsmana, Sokolnickiego czy Próchnika. Każdemu z nich przypisać można w pewnym stopniu status „historyka własnych czasów” – tworzącego na styku dwóch przestrzeni: własnych przeżyć i pamięci oraz historii państwa i narodu⁵⁸. W konsekwencji też słuszne wydaje się stwierdzenie, że każda z kolejnych generacji historyków posługiwała się w rozumieniu historii najnowszej i w wynikających stąd próbach jej definiowania innymi parametrami temporalnymi, które, co więcej, nie miały charakteru uniwersalnego⁵⁹.

Bibliografia

Źródła

- S. Askenazy, *O krytyce naukowej*, w: tenże, *Wczasy historyczne*, t. 2, Warszawa 1904, s. 391–441
- S. Askenazy, *Szkice i portrety*, Warszawa 1937
- M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, t. 3, Kraków 1931
- M. Bobrzyński, *Nasi historycy wobec wojny światowej*, Kraków 1920 [pierwodruk „Czas” 1919, nr 317–321]
- M. Bobrzyński, *Nasi historycy wobec wojny światowej*, w: *Historycy o historii*, t. 2: 1918–1939, oprac. M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 583–599
- M. Bobrzyński, *Wskrzeszenie państwa polskiego*, t. 1: 1914–1918, t. 2: 1918–1923, Kraków 1920–1925
- M. Handelsman, *Budowa państwa polskiego w czasie Wielkiej Wojny (uwagi metodologiczne)*, „Niepodległość” 3, 1931, s. 19–31
- M. Handelsman, *Czasy porozbiorowe 1795–1918*, „Kwartalnik Historyczny” 51, 1937, s. 303–326
- M. Handelsman, *Historyka*, oprac. P. Węcowski, Warszawa 2010
- M. Handelsman, *Najnowsze tendencje nauki historycznej*, „Przegląd Warszawski” 1, 1925, nr 40, s. 27–35
- M. Handelsman, *O nasz dzisiejszy stosunek do historii porozbiorowej*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1930, s. 450–451

⁵⁸ Tenże, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości...*, w: *Historycy o historii...*, t. 2, s. 390.

⁵⁹ Dziękuję prof. Andrzejowi Wierzbickiemu za zwrócenie uwagi na ten aspekt rozważań.

- „Insurrekcje. Materiały i Badania do Dziejów Powstań oraz Ruchów Społecznych i Narodowych w Polsce” 1929, nr 1
- E. Kipa, *Wiek XIX i XX. Wielka Wojna*, w: *Wielka Wojna*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925
- W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 1–2, Warszawa 1936
- M. Kuciel, *Miejsce historii wojskowej wśród nauk historycznych, jej przedmiot i podział*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925
- S. Kutrzeba, *Polska Odrodzona 1914–1921*, Kraków 1921
- W. Lipiński, *Najnowsza historia Polski i Instytut Józefa Piłsudskiego*, „Wiadomości Literackie” 1937, nr 40, s. 7
- W. Lipiński, *O dzieje odbudowy państwa polskiego (na marginesie rozpraw Handelsmana, Sokolnickiego i Próchnika)*, „Niepodległość” 6, 1932, s. 161–176
- W. Lipiński, *Stan badań nad najnowszą historią Polski (Zadania i metody)*, „Niepodległość” 18, 1938, s. 161–172
- Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r.*, t. 2: *Protokoły*, Lwów 1927
- A. Próchnik, *O dzieje odbudowy państwa polskiego*, „Niepodległość” 4, 1931, s. 1–19.
- S. Rutkowski, *Metoda badań polskiej historii wojennej z lat 1918–1920*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1930, s. 564–579
- W. Sobieski, *Dzieje Polski*, t. 3: *Dzieje ostatnich dwu pokoleń*, Warszawa 1925
- W. Sobieski, *Optymizm i pesymizm w historiografii polskiej*, w: tenże, *Studia historyczne*, Lwów 1912, s. 33–57.
- M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, „Niepodległość” 3, 1930–1931, s. 193–208
- M. Sokolnicki, *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, w: *Historycy o historii*, t. 2: 1918–1939, oprac. M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 390–400
- M. Sokolnicki, *Zagadnienie metody odnośnie do dziejów porozbiorowych*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1930, s. 580–584.
- A. Szelągowski, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1923
- A. Szelągowski, *Historia nowoczesna. Rewolucja francuska. Wiek XIX i XX do wybuchu wojny światowej 1788–1914*, Warszawa 1918
- A. Szelągowski, *Wiek dwudziesty: Historii powszechnej t. 2, cz. 2: Przedwojnie, wojna światowa, czasy powojenne do 1937 r.*, Warszawa 1939
- Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/1937 i 1937/1938*, Lwów 1937
- S. Zakrzewski, *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa*, w: tenże, *Zagadnienia historyczne*, t. 1, Lwów 1936, s. 189–225 [pierwodruk: „Kwartalnik Historyczny” 37, 1923, s. 1–39]
- S. Zakrzewski, *Ideologia ustrojowa. Krytyka sądów Balzera, Kutrzeby, Chołoniewskiego*, Lwów 1918
- S. Zakrzewski, *Kultura historyczna*, w: *Historycy o historii*, t. 1: *Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego, 1775–1918*, oprac. M.H. Serejski, Warszawa 1963

Opracowania

- P. Biliński, *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2018
- M. Gmurczyk-Wrońska, *Pomiędzy patriotyzmem i przyzwoleniem na wojnę a przymusem i buntem przeciwko wojnie. Francuska historiografia na temat pierwszej wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 46, 2014, nr 3, s. 85–100

- H. Hein-Kircher, *Kult Piłsudskiego i jego znaczenie dla państwa polskiego 1926–1939*, tłum. Z. Owczarek, Warszawa 2008
- M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013
- S. Kieniewicz, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 257–273
- J. Kolbuszewska, *Historia w służbie propagandy? Współpraca polskich historyków z Naczelnym Komitetem Narodowym w latach 1914–1917*, w: *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, red. S.M. Nowinowski, J. Pomorski, R. Stobiecki, Łódź 2008, s. 271–290
- J. Kolbuszewska, *Historycy polscy wobec I wojny – psychologiczne strategie postępowania*, w: *„O wojnę powszechną za wolność ludów...” I wojna światowa na ziemiach polskich – aspekty społeczne, polityczne i militarne. Studia i materiały*, red. R. Kotowski, L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, Kielce 2014, s. 311–328
- J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005
- J. Maternicki, *Adam Szczęgowski (1873–1961)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 1, red. J. Maternicki, współpr. L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, s. 359–376
- J. Maternicki, *Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 2005
- J. Maternicki, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2007
- J. Maternicki, *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996
- J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. 1: *Lata 1900–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982
- J. Maternicki, *Szymon Askenazy (1865–1935)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 1, red. J. Maternicki, współpr. L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 321–342
- J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999
- L. Michalska-Bracha, *Działalność naukowa i wydawnicza Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich (1928–1939). Zarys problematyki*, w: *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, t. 4, red. M. Przeniosło, L. Michalska-Bracha, Kielce 2015, s. 115–128
- L. Michalska-Bracha, *Historia XIX wieku*, w: *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016, s. 329–346
- B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996
- J. Molenda, *Polska w Wielkiej Wojnie 1914–1918. Kilka refleksji w sprawie stanu badań (cz. 1: 1914–1939)*, „Dzieje Najnowsze” 46, 2014, nr 3, s. 57–70
- Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, red. S. Nowinowski, J. Pomorski, R. Stobiecki, Łódź 2008
- Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925
- T. Pawelec, *Historyka i refleksja metodologiczna Marcelgo Handelsmana*, w: M. Handelsman, *Historyka*, oprac. P. Węcowski, Warszawa 2010, s. 347–362
- T. Pelczarski, *Instytut Badania Najnowszej Historii Polski. Zarys działalności (1923–1936)*, „Niepodległość” 20, 1939, s. 1–33
- J. Pisulińska, *Habilitacje z zakresu historii na Wydziale Filozoficznym/Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1918–1939)*, w: *Historia. Ciągłość i zmiana. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Maternickiemu*, red. M. Hoszowska, J. Pisulińska, P. Sierżęga, Rzeszów 2016, s. 127–137
- J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012
- J. Pomorski, *Polityzacja/mitologizacja historii, czyli w czym neuronauka (i metodologia) może pomóc badaczowi historii najnowszej?*, „Historia@Teoria” 4, 2017, nr 6, s. 3–25

- P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2010
- R. Stobiecki, *Historyk we współczesnym świecie. Kilka uwag wokół tekstu Jana Pomorskiego*, „Historia@Teoria” 4, 2017, nr 6, s. 65–71
- R. Stobiecki, *Spory wokół 1914 roku w wybranych polskich syntezach historycznych ostatniego stulecia*, „Dzieje Najnowsze” 36, 2004, nr 3, s. 5–17
- S. Zwoliński, *Biuro Historyczne Sztabu Generalnego – Wojskowe Biuro Historyczne 1921–1939*, w: *Z dziejów służby historycznej Wojska Polskiego 1918–2002*, Warszawa 2002, s. 9–27
- J. Żarnowski, *Odbudowa niepodległości w 1918 r. w historiografii polskiej ubiegłych lat sześćdziesięciu*, „Kwartalnik Historyczny” 85, 1978, nr 4, s. 818–831

The most recent history as viewed by Polish historians of interwar Poland

This article raises the issue of Polish historiography's research into the most recent history in the period between the two world wars. The examination of the issue seems to be of importance for gaining a better understanding of the history of Polish interwar historiography. It received much attention especially during the General Conventions of Polish historians held in Poznań in 1925 and in Warsaw in 1930. It is difficult to overrate the role they played in shaping the studies devoted to the most recent history. Discussions of the problem were informed not only by the perspective of the regained independence, but also by the question of the social function of historiography. The social importance of historical studies – covered by such historians as Marceli Handelsman, Michał Sokolnicki, Stanisław Zakrzewski, Waław Lipiński, Marian Kukiel – was dealt with at the level of conceptualising research problems and of revising a pessimistic view of Polish history. The topic drew scholarly attention not only as an inherent part of a general reflection on the history of Poland, but also because of its close links to political issues of the day. Those involved in discussing the issues in question declared adherence to the principles of impartiality and scholarly objectivity. They also considered the problem of the social function of historiography as a scholarly discipline, which led them to determine the role of the 'historian of his own times' and to define the research into the most recent history as lying – in the words of one of the scholars – *between the individual experience and the history of the state and nation*.

Lidia Michalska-Bracha – historyk XIX–XX w., dr hab., prof. w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zajmuje się historią historiografii XIX–XX w., historią kobiet, dziejami Galicji oraz problematyką: powstanie styczniowe – historiografia, pamięć, weterani 1863 r. Autorka m.in.: *Między pamięcią a historiografią. Lwowskie debaty o powstaniu styczniowym 1864–1939*, Kielce 2011; *Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych (Litwa, Białoruś, Ukraina) w latach 1795–1918. Materiały do katalogu*, t. 1–2, Kielce 2017 (wspólnie z M. Domańską-Nogajczyk, T. Wójcikiem, W. Cabanem); *Sanktuarium Józefa Piłsudskiego w Kielcach. Między pamięcią a polityką historyczną II Rzeczypospolitej*, Kielce 2018 (wspólnie z R. Kotowskim). E-mail: lidia.bracha@ujk.edu.pl